

CRVENA VILA U ĐURĐENOVCU

Juraj Baldani, prof.

U ovom se radu daje pregled prilika i događaja vezanih uz izgradnju, nakandne adaptacije i nekadašnje stanare ekspresionističke jednokatnice na današnjem Trgu Nikole Šubića Zrinskog u Đurđenovcu u razdoblju od 1883. do 1945. godine, poznate kao kuća Fenrich-Kremer, „Crvena kuća“ i „Crvena vila“. Doprinos ovoga rada ogleda se u činjenici da do sada nije izrađena konzervatorska studija za ovu građevinu, usprkos njenom značaju kao jednog od najranijih primjera stambene *Backstein-Expressionismus* gradnje na tlu Slavonije i prepoznatljivosti koju kuća uživa među lokalnim stanovništvom. Ova je kuća ujedno i jedan od najstarijih očuvanih zidanih objekata u Đurđenovcu.

OKOLNOSTI IZGRADNJE

1866. godine Josef Pfeiffer iz Beča sklapa ugovor o iskorištavanju šuma na području dobra *Gjurgjenovac* u Našičkoj gospoštiji s virovitičkim grofom Ladislavom Pejacsevichem¹, a iste godine započinje s radom prva parna pilana u Đurđenovcu². Pfeiffer 1872. uz financijsku podršku trgovaca Johanna Fenricha i Leopolda Rosenberga odlučuje povećati kapacitet proizvodnje, pa otkupljuje od Ignaca Mihalovića pravo na desetogodišnje iskorištavanje šuma na području posjeda Orahovica³ te pribavlja dvije nove jarmače za obradu hrastovih trupaca⁴. Međutim, već početkom 1876., usljed sloma burze drvne građe u Beču, privremeno prestaje rad ove pilane i zaustavlja se eksploatacija šuma. Pfeiffer se zbog toga povlači iz posla i prodaje svoj udio u pilani belgijskom koncernu „*Marchetti Ch. / Lamarche*“⁵ u vlasništvu Luigija grofa Marchetti⁵. 1881. godine belgijski vlasnik

otkupljuje i Fenrichov udio u vlasništvu pilane⁶, čime uz bečkog trgovca Leopolda Rosenberga postaje većinski vlasnik. Iste godine novo-osnovani „*Aktiengesellschaft Marchetti Ch. / Lamarche*“ (sa sjedištem i upravom u Beču) započinje izgradnju prve đurđanovačke rezidencijalne radničke kolonije nazvane *Jelisavac*, a koja se sastojala od niza zidanih prizemnica izgrađenih sjeverno od Kolodvorske ulice i parne pilane². U svrhu kompenzacije Fenrichova vlasničkog udjela, upravni odbor *Aktiengesellschaft Marchetti Ch. / Lamarche* iste godine donosi odluku o izgradnji rezidencijalne katnice u „rustikalnom“ stilu, koji će nešto kasnije, u 20-im godinama XX. stoljeća postati poznat kao „cigleni“ (njem. *Backstein*) ekspresionizam⁶. Izgradnja je započela 1882., a dovršena 1883. godine. Prvi stanovnici ove kuće bili su Johann Fenrich (1849. – 1908.), njegova supruga Katarina i djeca Johann (János), Josef i Anna⁷, koji po završetku gradnje, u jesen 1883. doseljavaju u Đurđenovac iz Hosszúperesztega u Željeznoj županiji (mađ. *Vas megye*, njem.

¹ Milan Radošević, Iskaz o pilanah koje su proizvdale ili još danas proizvadjaju hrastovu rezanu građu u Hrvatskoj i Slavoniji, Šumarski list, Zagreb, 1891.

² Želimir Cako, Đurđenovac – kronika, Đurđenovac, 1995.

³ Juristische Zeitung, 3. Jahrgang N°1, Beč, 1872.

⁴ Die Actie: Organ für Handel, Industrie und Finanzwesen, Beč, 1870.

⁵ Robert Skenderović, Dinko Župan, Prema povijesti slavonskih šuma, Hrvatski institut za povijest, 2019.

⁶ Aktiengesellschaft Marchetti Ch. / Lamarche, Jahresbericht 1881, Strassburg, 1882.

⁷ Podatke o obitelji ustupio Josef Fenrich iz Stuttgarta, Njemačka. Izjava uzeta 14.12.2005.

Komitat Eisenburg). 1886. pilanu pak preuzima koncern „*Neuschloss, Schimdt és Marchetti*“ sa sjedištem u Budimpešti. Tako je naposljetku osnovana tvrtka imena „*Neuschlossische Nasicer Taninfabrik und Dampfsäge*“, čime započinje već poznata i u literaturi dobro opisana rapidna ekspanzija đurđenovačkih tvorničkih pogona i samoga mjesta⁸.

ADAPTACIJE I PREDRATNI STANARI (1896. – 1945.)

Nakon 1896. dolazi do prvih opsežnijih pregradnji u kući. Udajom Anne Fenrich za Rafaela Kremera, uređuje se stan na katu kuće, dok prizemlje ostaje pregrađeno u zasebni stan u koji se ulazilo s južne strane, suprotno od glavnoga ulaza koji se nalazio na sjevernom pročelju. 1906. Anna Kremer seli iz Đurđenovca u Varšavu, a u prizemni stan doseljava obitelj brata njenoga supruga, bračni par Julije i Etelka Kremer. Kremerovi otkupljuju prizemni stan od Fenrichovih 1908. godine.

Sljedeću značajnu adaptaciju kuća prolazi 1911. godine kada su se na istočnom krilu u prizemlju i na katu pregrađivanjem uredila još dva stana predviđena za najam Tvrtki. Stan u prizemlju Tvrtka zatim ustupa đurđenovačkom liječniku, dr. Ivanu Tićaku, dok stan na katu na raspolaganje dobiva Tvrtkin inženjer i rukovoditelj Ignaz Adler (1871.–1942.), koji je prethodno stanovao u Činovničkom domu. Adler se posebno istaknuo jer je za potrebe Tvornice tanina 1907. osmislio i patentirao prvi protočni pročišćivač vode za električna grijala, čime se đurđenovačka tvornica svrstala među

tehnološki najsuvremenije onoga vremena⁹. Za ulaz u prizemni stan probijena su nova vrata na istočnom pročelju, nasuprot gospodarskim zgradama. U nešto manji stan na katu ulazilo se novopostavljenim drvenim stubama s drvenim rukohvatima, također na na istočnom pročelju kuće.

1915. Julije Kremer prodaje stan Tvrtki, nakon čega u isti useljava židovska obitelj Elek, koja ondje ostaje do umirovljenja Armina Eleka 1925. godine, kada obitelj seli u Budimpeštu. Nešto ranije, 1922., zapadni stan u prizemlju napušta dr. Ivan Tićak odselivši u Zagreb, a u njega useljava obitelj Tvrtkinog voditelja Odjela za ekspediciju drvne građe, Rudolfa Schwertaseka. 1922. je u ovoj kući rođen Ivan Schwertasek, istaknuti hrvatski akademski slikar i keramičar. Obitelj Schwertasek ostaje u tom stanu do jeseni 1925. godine, kada je dovršena izgradnja njihove obiteljske kuće u Đurđencu. Od 1926. do 1928. u manjem stanu u prizemlju živi Tvrtkin činovnik Hans Gutmann.

Od 1928. do 1937. u kući se koriste samo dva stana na katu; u zapadnom stanu živi Jozef Fenrich s obitelji, dok na katu u istočnom stanu živi Ignaz Adler. Iz Tvrtkine je dokumentacije izvidno da je čitavo prizemlje u tom razdoblju bilo u vlasništvu *Našičke tvornice tanina i paropile*. 1937. Adler je umirovljen te seli u Beč, a vjerojatno iste godine u manji stan u prizemlju useljava Stjepan Dominić. U dotadašnji Adlerov stan dolazi obitelj Stricker. 1938. Tvrtka stanove u prizemlju daje na raspolaganje obiteljima činovnika i upravitelja tvorničkih pogona. U veći stan, u kojem su ranije živjeli Kremerovi, useljava ugledna obitelj Nyers koja je do tada

⁸ Orešaniin, „Prometno-trgovinske prilike u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka“

⁹ Official Gazette of the United States Patent Office, Patent 961-060 Ser. N°385.880, 1907.

rukovodila parnom pilanom u Vinkovcima¹⁰, a u manjem stanu do 1940. izmijenjuju se Tvrtkini namještenici koji su prethodno stanovali u Činovničkom domu, redom Konstantin Pavić, Julian Jamnicky i Heinrich Reichsmann.

U II. svjetskom ratu, Đurđenovac je zbog svog industrijskog i željezničkog prometnog značaja bio česta meta diverzija partizanskih odreda. Vjerojatno je upravo rast tenzija prema pripadnicima njemačke nacionalne manjine doveo do prvih značajnijih promjena sastava stanovništva u mjestu. 1940. Reichsmann i Fenrichovi napuštaju kuću i zajedno se s obitelji Stricker sklanjaju u Našice pod zaštitu Jelisavete, udovice Teodora grofa Pejačevića¹¹. 1943. kuću napušta i ing. Dominić, a od predratnih stanara, u kući još neko vrijeme ostaje samo obitelj Nyers. Dugogodišnji stanar kuće, Ignaz Adler, ubijen je 1942. u Terezínu zbog svog židovskog podrijetla¹². 1945. je kuća nacionalizirana i do danas je u upotrebi kao stambeni objekt.

ANALIZA GRAĐEVINE

Uvidom u izvedbe temelja u tijeku rušenja sličnih građevina na području Đurđenovca, može se pretpostaviti da je temeljenje Crvene vile sličnih karakteristika u pogledu građe, dubine, te nosivosti i slijeganja. Radi se o temeljima raspona dubina 1,3 do 1,6 metara, višeslojnog punjenja (red fine ciglene i kamene šute, dva sloja većih fragmenata pune opeke pokrivena slojem ciglene i kamene šute).

¹⁰ Karaman, „Društveno-ekonomski uvjeti razvoja „Kombinata Belišće“ do 1918. godine“

¹¹ „Denkschrift: Elisabetha Gräfin Pejacsevich von Veröcze, geborene Freiin von Vay“. Cannes, 1962.

¹² Databaze obeti, Institut Terezínské iniciativy; Ignaz Adler (transport IV/7, no. 410 Vienna – Terezín).

Kuća se odlikuje glavnim krilom dimenzija 18 × 14 metara, te dvama manjim bočnim volumenima na istočnoj strani (v. *Prilog 1*).

Četiri pročelja orijentirana su prema glavnim stranama svijeta, s blagom rotacijom cijelokupnoga tlocrta prema zapadu (≈10°). Dimenzije kuće su 18 × 18 metara, ne računajući verandu na zapadnom pročelju te uvučeni volumen pročelja na istoku. Tlocrt kata ne prati u potpunosti izvedbene konture prizemlja – dužina južnog i zapadnog pročelja iznosi 18 metara, sjevernog 14 metara, a istočno je pročelje razloženo na sjeverni dio dužine 10 metara te izvučeni južniji volumen dužine 8 metara (v. *Prilog 2*). Zatečeno stanje na građevini uglavnom odgovara izvornom stanju iz 1883., uz manje prigradnje na zapadnom i južnom pročelju.

Pročelja kuće obiluju ekspresionističkim grubim i angularnim ornamentima izvedenim od opeke, a svojom formom nalikuju onima s rezidencijalnih zgrada đurđanovačke Radničke kolonije. Prizemlje i kat raščlanjeni su horizontalno postavljenim kornišem izvedenim iz kaskadno postavljenog troreda opeke. Korniš teče u kontinuitetu čitavim opsegom tlocrta. U zatečenom je stanju prekinut jedino na mjestima kasnijih prigradnji, i to na zapadnoj strani verande te na južnom pročelju.

Istake nad vratima i prozorima izvedene su u obliku reljefnih lukova tupoga tjemena, oblikovanih od vertikalno orijentirane opeke. Ovi su elementi u potpunosti očuvani u svojoj izvornoj formi, uz iznimku jednoga prozora na katu zapadnog pročelja, čije su dimenzije pregradnjom reducirane, a vodoravne istake svedene u razinu zida.

Drvena ograda terase na zapadnom pročelju vjerojatno je izvorna i stoga ju je potrebno

zaštititi od daljnjeg propadanja. Veranda ispod terase nažalost nije očuvana u izvornom obliku; sjeverna je strana verande naknadno dograđena volumenom bez prozora, pa je njen izvorni otvoreni karakter ovim zahvatom značajno narušen. Objema spomenutim prigradnjama nedostaju dekorativni elementi vidljivi na izvornim dijelovima pročelja.

Krovište vile je višeslivne složene konstrukcije. Površnim se uvidom doima očuvanim. Moguće je da je izvorno krovište bilo mansardno, ali zbog nedostatka opisa izvornoga stanja, to nije moguće potvrditi. Indikativno je da krovišta ostalih impozantnijih đurđenovačkih građevina koje su građene u tom razdoblju i kasnije (Činovnički dom, Radnički dom, vila Leimdorfer, obrtničke zgrade na Trgu bana Jelačića itd.) sve imaju mansardna krovišta.

Analiza izmjena interijera vile nadilazi okvire ovoga rada. Tijekom godina neprekidnih izmjena stanara, izvorni se raspored prostorija, kao i njihova namjena, značajno mijenjao.

Gospodarska zgrada na istočnoj strani parcele u ruševnom je stanju. Urušio se značajni dio sjeverne strane krovišta, a prisutna su i signifikantna oštećenja zida i plastičkih dekorativnih elemenata od opeke na zapadnom zidu zgrade, vjerojatno kao posljedica smrzavanja usljed oštećenja krovne konstrukcije. Bez hitne sanacije krovišta, zgradi prijeti opasnost od daljnjeg nepogodnog utjecaja meteoroloških čimbenika na integritet zidova te posljedično urušavanje.

Gospodarska je zgrada vjerojatno građena u isto vrijeme kad i vila (1882. – 1883.), što je vidljivo prema izboru identičnih dekorativnih motiva od opeke. Stoga ova građevina zajedno s kućom

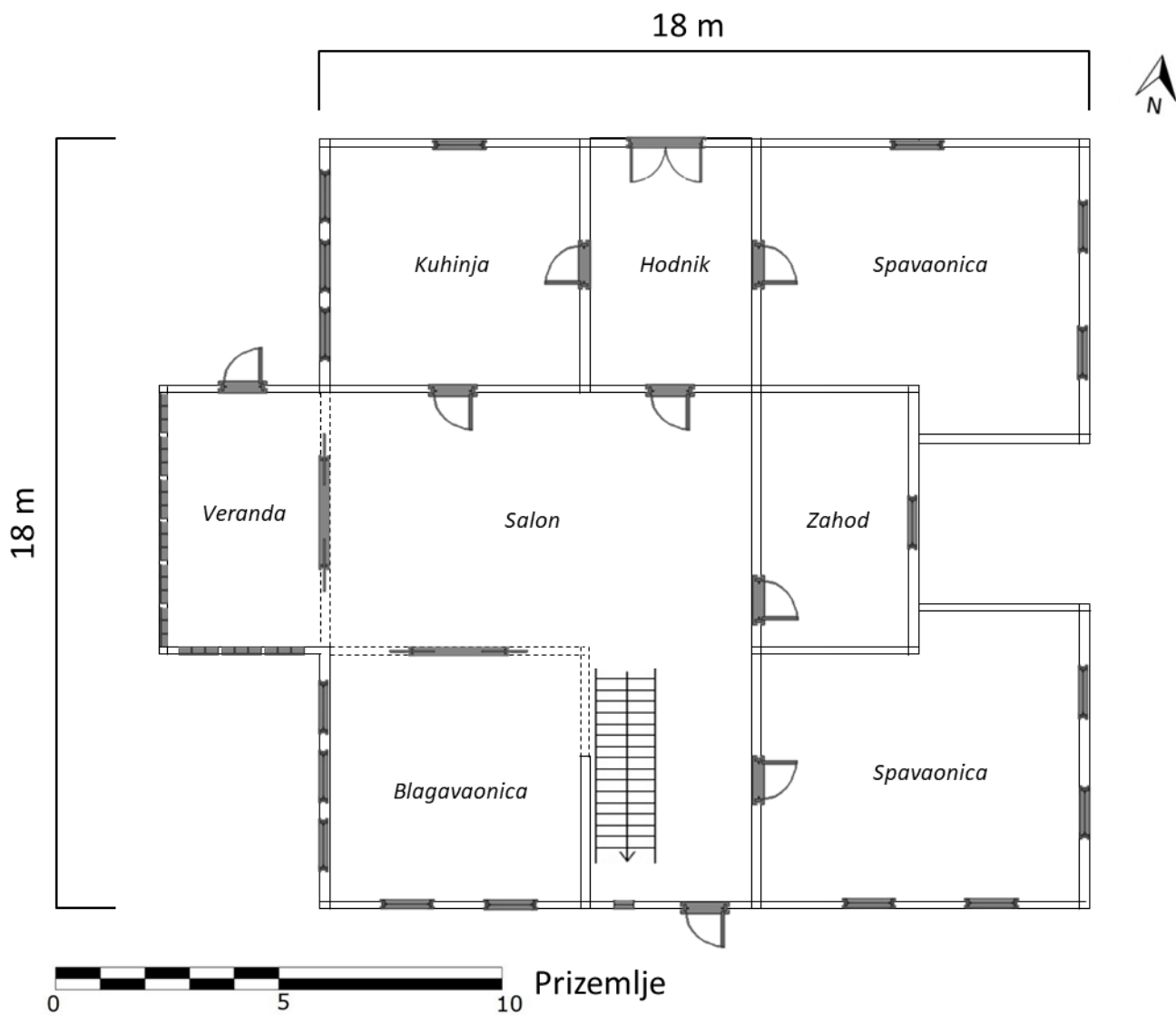
čini funkcionalno i stilski skladnu cjelinu (v. *Prilog 3*) koju je, dakle, potrebno zaštititi u njenom izvornom obliku.

ZAKLJUČAK

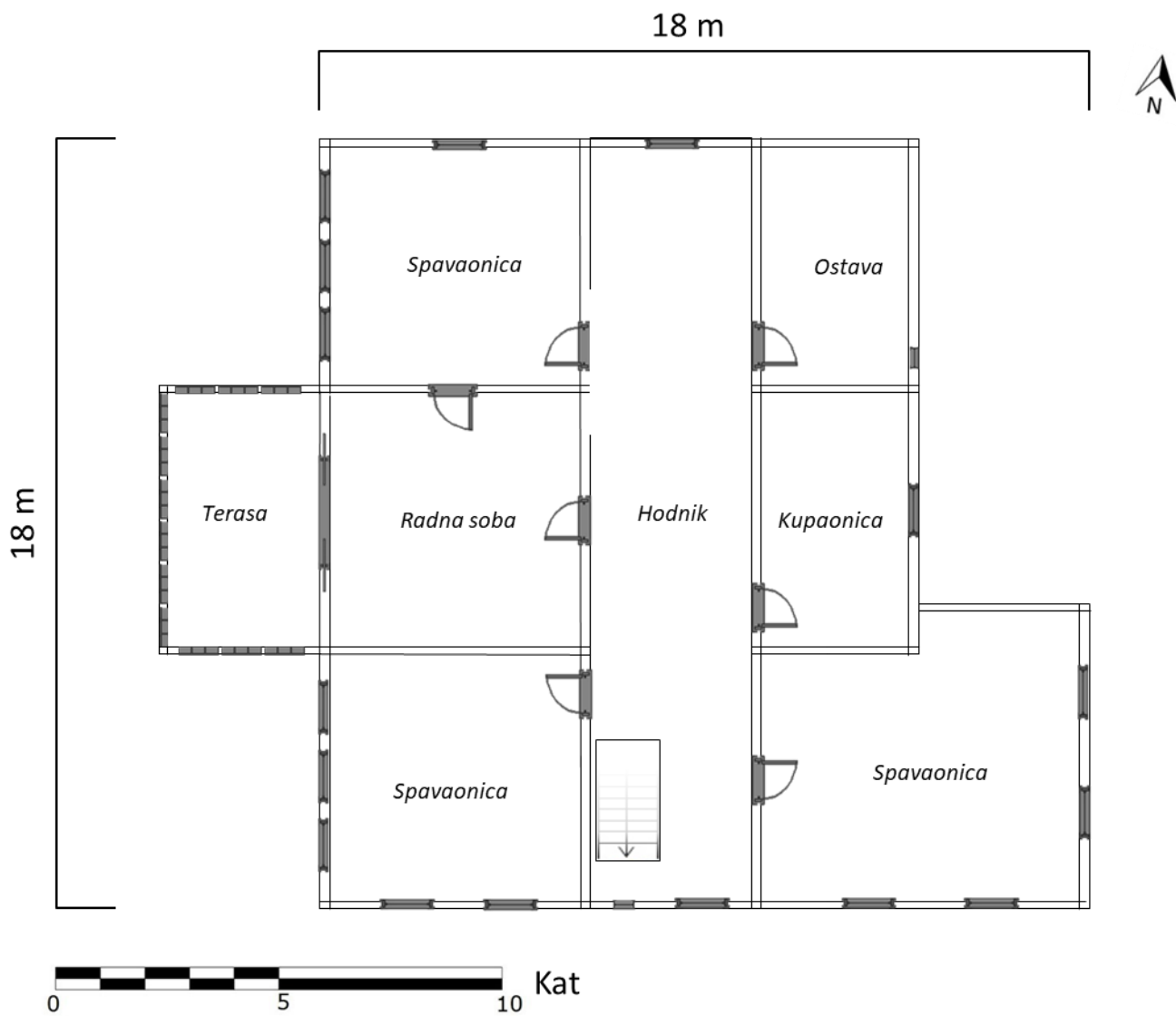
Ekspresionistička jednokatnica na današnjem Trgu Nikole Šubića Zrinskog u Đurđenovcu, poznata kao kuća Fenrich-Kremer, Crvena kuća ili Crvena vila, jedna je od najstarijih zidanih građevina u Đurđenovcu te jedan od najranijih primjera modernog europskog stila *Backstein* ekspresionizma. Ovaj je stil svoj vrhunac dostigao godinama kasnije na području sjeverne Njemačke, što Crvenu vilu u smislu vremena kategorizira kao jedan od najranijih primjera ovog graditeljskog i umjetničkog pravca, a u smislu smještaja, kao jedan od najjužnijih dometa njemačke ekspresionističke sfere.

Na tlu Hrvatske ekspresionistički izraz najviše je zastupljen u likovnoj umjetnosti i književnosti, a u graditeljstvu je uglavnom ograničen na građevine nestambene namijene (industrijski pogoni i skladišta). Međutim, rani oblici ekspresionističke arhitekture razmjerno su rijetko zastupljeni u objekata čija je izvorna namjena isključivo rezidencijalna. Zbog toga je značaj đurđenovačke Crvene vile u kontekstu hrvatske i srednjeeuropske graditeljske baštine još i veći.

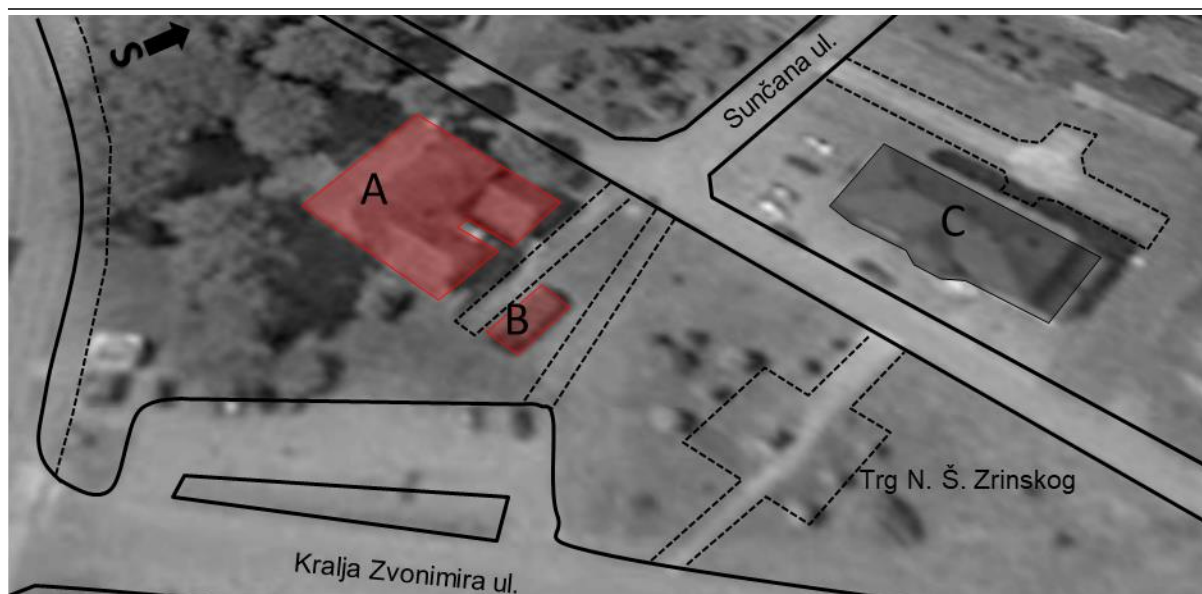
Doprinos ovoga rada ponajprije se ogleda u činjenici da do sada nije izrađena konzervatorska studija za ovu građevinu, usprkos njenom značaju. Zgrada je uglavnom očuvana u izvornom obliku, osim dviju prigradnji na zapadnom i južnom pročelju (v. *Prilog 4*). Zbog opasnosti od daljnjih oštećenja i neprikladnih preinaka, predlaže se što promptnije reguliranje statusa građevine i uvrštenje na popis zaštićenih kulturnih dobara.

PRILOG 1. Tlocrt prizemlja Crvene vile (stanje po dovršetku izgradnje 1873.)

PRILOG 2. Tlocrt kata Crvene vile (stanje po dovršetku izgradnje 1873.)

PRILOG 3. Položaj Crvene vile na Trgu Nikole Šubića Zrinskog. A) Crvena vila, B) gospodarska zgrada, C) Činovnički dom.

PRILOG 4. Zatečeno stanje. Pogled na zapadno pročelje s terasom. A) Kasnija adaptacija na nekadašnjoj verandi. B) Kasnija adaptacija na južnom pročelju.